

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ: д-р Крум Ернстов Бъчваров, доцент в Секция за праистория, Национален археологически институт с музей при Българската академия на науките, член на НЖ

НА: дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

АВТОР: Николина Рангелова Николова, редовен докторант в Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ТЕМА: Раннеолитните ровове в долината на река Марица

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 2.2. История и археология (стара история – праистория)

Дисертацията на Николина Николова е посветена на актуална тема в праисторическата наука, последователно и изчерпателно проучена с прецизност и методологическа вещина на зрял изследовател. Безспорните ѝ научни приноси разкриват нови изследователски хоризонти в археологическия дискурс.

Трудът се състои от текст (284 стр.), справка за основните приноси и цитирана литература на кирилица и латиница. Приложенията (том 2) съдържат каталог на раннеолитните ровове от територията на водосборния басейн на река Марица; табла с графични и фотографски изображения от обектите с раннеолитни ровове; каталог на раннеолитните ровове в Тракия и съседните райони; карти и таблици.

Темата е успешно избрана и досега не е била обект на специално внимание, а през последните двадесетина години беше натрупан значителен информационен масив, който трябваше да бъде систематизиран, анализиран и въведен в научно обращение. Проучването запълва бяло петно на картата на Балканите – които в случая буквално изпълняват функцията на мост между Изтока и Запада, – и позволява праисторическият феномен на оградните ровове вече да бъде разглеждан цялостно в Стария свят.

Структурата на труда е изчистена и логична. Не е пропуснат нито един основен аспект от проучването явление, не са добавени излишни части, с каквито понякога се запълва изискваният от ЗРАСРБ обем; всички структурни елементи целенасочено водят към релевантни изводи и заключения. От друга страна тя значително се различава от обичайната схема „анализ – синтез – заключение“. За да постигне изследователските си цели, авторката разработва комплексен

подход, който включва разнообразни аналитични средства, критично приложение на теоретични постановки и аргументирано построени реконструкции. Уместно разработеният методологически инструментариум е експлоатиран коректно във всички етапи на изследователския процес. Изложението е подробно, анализът на данните е систематичен и обективен – до такава степен, че в отделни случаи поради стремеж към обективност са пострадали възможности за добре обоснована интерпретация. Стилът е ясен, точен и конкретен. Всичко това е позволило да бъдат изградени адекватни типологически характеристики и обобщения и Източните Балкани най-после да бъдат включени в дебата за праисторическите оградни ровове, при това на високо научно равнище, което според мен е и главният принос на този труд.

Обектът на изследването е посочен в Увода и веднага е вписан в контекста на световната праисторическа наука. Диспропорционалността в броя, мащаба и задълбочеността на свързаните с темата проучвания ясно доказва нейната навременност.

Териториалният и хронологическият обхват на проучването са детайлно изяснени и аргументирани. Представянето на изворовата база внася известен процесуален елемент в изследователския подход – уместно решение, което дава възможност за разглеждане на оградните ровове като динамична система и избягва традиционно статичния модел на анализ в българската праисторическа наука. Подробно е обсъдена – и по-нататък в изследването съответно е вземана предвид – и неравностойността в информационната стойност на различните комплекси.

Изброени са целите на проучването. Най-важна от тях е „функционалната характеристика на рововете и опит за разбиране на ролята им в живота на раннонеолитното население – в социално-икономически и ритуален аспект“. Посочени са и средствата за постигане на тези цели. Подробно е представена изследователската методология, която е подчинена на поставените задачи.

Историографията (глава I), макар и по необходимост кратка, тъй като темата не е била обект на специално проучване, обхваща всички изследвания, при това не само в Тракия, но и в съседните региони. Критично е обсъдена интерпретацията на използването на раннонеолитните ровове, изброени са приносите и недостатъците на публикациите в контекста на световните археологически постижения, поради което е направен кратък преглед на етапите в развитието в проучванията върху този проблем в Европа – напълно основателно, защото, както сама посочва авторката, на тази основа до голяма степен е разработена методологията на дисертационния труд.

В същата глава е отделено внимание на специфичните термини, които използва Н. Николова и които са част от нейния методологически апарат. Понятията са подробно дискутирани и дефинирани, аргументиран е конкретният им избор. Не бих се съгласил с някои от тях, но доколкото са въведени с коректни определения, те обслужват достатъчно практично целите на дисертантката.

Глава II представя околната среда и културния контекст на проучените раннонеолитни ровове с акцент върху природните ресурси (напр. водни, добив на храна, строителни материали) и селищната система. От особено значение са също топографската характеристика и данните за палеосредата – при това конкретно за основните археологически обекти в дисертационния труд. Последната част от главата, „Рововите ограждения в културен контекст“, ясно показва необходимостта от интензифициране на теренните проучвания.

Посветена на типологията, основните характеристики и сравнителния анализ на раннонеолитните ровове, следващата глава ясно отразява научния подход на автора: отделно представяне на археологическите факти (местоположение, история на проучване и обща характеристика на раннонеолитните ровове с цел съотнасянето им един спрямо друг в обитаемата площ на съответното селище и вписването им в общата стратиграфия и план на селищата) и тяхната интерпретация (реконструкция на последователността на използване на рововете в селищата). На тази стабилна основа по-нататък е разработена типологията им, описани са елементите им, характеризирани са поддържането, запълването и етапите им на използване. Типологията напълно удовлетворява целите на проучването, макар че могат да се дискутират отделни авторови решения, например необходимостта от разграничаване на „ров с непрекъснато трасе, ограждащ от три страни пространство с кръгла форма“ от такъв с „овална форма“, за което в текста не са представени достатъчно аргументи.

В глава IV Н. Николова анализира съдържанието на запълнителя на рововете: депозити, термични съоръжения и човешки скелетни останки. Макар изрично да посочва, че разграничава термините „депозит“ и „структуриран депозит“ и че нарочно използва „интерпретативно неутралния“ първи термин, дисертантката го дефинира по начин, насочващ към отхвърлената от нея „структурираност“. Кое то всъщност е неизбежно, защото дискутираните депозити в раннонеолитните ровове обикновено са структурирани, без това да означава, че непременно са резултат от един или друг вид дейности. Последното е особено валидно при т.нар. линейни депозити – конкретно в случая с Нова Надежда, те са търсен резултат от сравнително

кратковременен епизод на структурирано депониране, а не на „потъване“ и равномерно разстилане на материали по дъно на ров, което също може да доведе до образуване на „линеен депозит“, много ясно означен като „linear spread“ в англоезичната литература. Употребата на термина „линеен депозит“ не е съвсем коректна и защото останалите депозити не са характеризирани с формално определение. Все пак авторката очевидно е наясно с това, тъй като различният генезис на „линейните депозити“ е изяснен след анализа на съдържанието на материали в запълнителя.

Важен принос представляват изчерпателният анализ на съдържанието на запълнителите и дискусиата за причините за формиране на съдържанието на рововете, както и на конкретните „действия и практики, довели до попадането на различните материали в запълнителите им“. Тази дискусия представя Николина Николова едновременно като вещ теренен проучвател и отлично подготвен изследовател със задълбочени теоретични знания. Ще си позволя обаче да отбележа, че разграничаването на „случайност“ и „умишленост“ в процесите на формиране на археологическия запис е многопластов проблем, който често не позволява да бъдат давани еднозначни отговори. Дискусионно е и отношението между различните типове ровове и съдържанието на запълнителите им. Доста условно остава определянето на „малко“, „средно“ и „голямо“ съдържание на конкретен вид находки, например керамични съдове. Отделното представяне на ансамблите от находки и структурите в рововете понякога също затруднява интерпретирането на останки, които са резултат от еднократни или кратковременни епизоди на целенасочена дейност, какъвто е примерът с т.нар. линеен депозит, гроб 85 и „депозита от гърне в гърне“ в третото трасе на ров 4 в Нова Надежда. Те вероятно представляват единен комплекс, но анализирани самостоятелно, оставят впечатление за разновременност (макар че в глава V и другаде в текста това единство е осмислено и изрично подчертано). От друга страна, интерпретацията на отделни човешки кости като „депозити“, противопоставени или поне разграничени от първичните и вторичните „гробове“, е чисто умозрителна и неаргументирана. По-уместно, струва ми се, щеше да е въвеждането на обща категория, например „депозити с човешки останки“, което би позволило на авторката да избегне елемента на несигурност и двусмисленост. Дискусиата остава донякъде незавършена, отчасти по посочените причини, а вероятно и поради стремеж към максимална обективност, но тази непълнота е компенсирана във финалната глава IX.

Следващата глава V, в която са разгледани планирането, изкопаването и поддръжката на рововете, също представлява самостоятелен научен принос, защото надхвърля нивото на

материалните останки и разглежда индивидуалните и/или общностните фактори и мотиви, лаконично характеризирани като „операционна верига „планиране, строителство и поддръжка на ограденията“. Тук не е пропуснато и влиянието на околната среда като отделен фактор.

Глава VI е посветена на абсолютната и относителна хронология на рововете в Тракия. Тя коректно изяснява изворовата база и проблемите на датиране на такъв тип вкопани структури. Самата хронология също е изградена на базата на изчерпателна дискусия.

В глава VII раннонеолитните ровове в Тракия са вписани в контекста на аналогичните практики в Анатолия и Югоизточна Европа. Описанието е точно, макар че означението на някои от районите е грешно, например „Източно Черноморие“ вместо Кавказ, съответно Северен или Южен. От друга страна, включването на о-в Кипър тук, струва ми се, е излишно, тъй като праисторическото му развитие е свързано по-скоро с Леванта, отколкото с Егея, и сравненията не са обосновани най-малко от хронологическа гледна точка.

Особено важен с оглед на изследователските цели е сравнителният анализ на рововете в Тракия, Балканите и Анатолия. Тук включването в анализа на обектите Калавасос-Тента, който е свързан културно с Южния Левант, и Мезраа-Тейлийлат, който е свързан културно със Северния Левант, вече е изключително полезно и оправдано, тъй като ясно показва произхода на неолитните оградни ровове, макар че Леванта остава извън териториалния обхват на цялото проучване.

Значителен принос представлява извеждането на хронологически и формални зависимости или установяването на тяхното отсъствие, което дава на авторката основание за функционални интерпретации и идентифициране на влияния на околната среда. Смятам обаче, че изведеният времеви интервал 6100–5700 cal BC обхваща прекалено дълго културно развитие, по време на което настъпват съществени промени. Разделянето му на два периода, условно 6100–5900 cal BC и 5800–5700 cal BC, може би щеше да даде по-конкретни резултати.

Глава VIII разглежда неолитните оградни ровове в Централна и Западна Европа и на Британските острови и дискутира интерпретационните модели, разработени в резултат на проучванията в тези региони. На пръв поглед насочването на изследователското внимание на запад, извън териториалния обхват на дисертационната теза, би могъл да изглежда излишен. От историографска и теоретично-методологическа гледна точка обаче тези региони са от определящо значение, тъй като там започва проучването на оградните ровове и тяхното

теоретично осмисляне е изключително напреднало в съответните им научни школи. Смятам този подход на автора за напълно основателен, защото, както посочва Н. Николова, така балканските комплекси могат да бъдат вписани в общоевропейската проблематика. Коректността на този изследователски избор става ясен и в следващата глава IX, където творчески са използвани разглежданите тук теоретични разработки. Тази част от проучването също представя в перспектива разнородните фактори и причини за изграждане на оградни ровове и очертава проблемни кръгове, до които българската праисторическа археология все още не се е докосвала.

В последната глава критично са приложени основните теории за използването на оградните ровове. Тя е основана на резултатите от многобройните анализи и интерпретации в предишните части на рецензирания труд и разкрива научната зрялост на автор, който прави решителна крачка от систематизирането на материални останки към изясняването на мотивациите на реални праисторически общности.

И тъкмо заради задълбочеността и приносния характер на този увлекателен научен наратив, ще вляза в спор с някои от теоретичните изводи на Н. Николова. Смятам за неубедителна теорията, че погребването в и покрай рововете представлява начална фаза на отделяне на некрополи от обитаемото пространство, дори само защото тази практика отдавна съществува в неолитното койне, макар и не в Тракия. Несъстоятелността на такава интерпретация категорично се потвърждава и от вече неколкократно споменавания поради значимостта му комплекс, включващ „линеен депозит“, „депозит от гърне в гърне“ и гроб 85 в Нова Надежда, който предполага извършване на различни по характер ритуални действия в голям мащаб, мотивирани от постигане на единна цел. Ако гробните контексти бяха разгледани наред с данните за други ритуални практики, този аспект от използването на оградните ровове щеше да изпъкне далеч по-ясно. Може би щеше да е полезно и по-подробно да бъдат дискутирани начините на депониране на жилищни останки, които имат специално място в ритуалните практики на неолитните общности в разглеждания регион. Независимо от това дисертантката е стигнала до напълно коректни изводи за полифункционалността на рововете и за формалните и функционални промени в хода на тяхното използване.

Социалните практики в човешката история често имат общ произход и последователно (донякъде линейно) разпространение, но в един или друг пространствено-времеви контекст са продукт на различна, разнообразна и често вътрешно противоречива и разнопосочна мотивация. Примерите са много и ограждането с ровове или комбинации от ровове и други елементи е един

от тях. В този смисъл би могъл да се приеме и дифузионистки модел на произход и разпространение, какъвто авторката очевидно отхвърля, но разбира се, не и на мотивационно равнище. Не съм съвсем сигурен също, че използването на рововете не може да се обясни с единен модел – стига да е достатъчно сложен, – но съм съгласен, че това не е нужно с оглед на целите на този дисертационен труд (а навярно и изобщо).

Заключението на дисертацията обобщава направените в хода на изследването изводи и установените закономерности. Прави впечатление специалното място, отделено на перспективите за бъдещи проучвания на тази проблематика, което предполага високо равнище на теоретично осмисляне и разбиране.

Изпълнени изчерпателно и прецизно, приложенията представляват неразделна част от дисертационния труд. От гледна точка на четивността на текста обаче, намирам за съвсем логично отделянето им в самостоятелен том.

Авторефератът представя в резюме главните положения и научните приноси на дисертационната теза. Н. Николова има четири публикации по темата на дисертацията, две от които – в реферирани издания.

Заключение

Н. Николова е придобила образователно-квалификационната степен „магистър“ по специалност Археология през 2013 г. и отговаря на минималните национални изисквания по чл. 2б, ал. 2 и 3 от ЗРАСРБ. Посочените в тази рецензия безспорни оригинални научни приноси и задълбоченото теоретично осмисляне на получените аналитични резултати в дисертационния труд ми дават основание да смятам, че на Николина Рангелова Николова трябва да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

София

22/05/2022 г.

доц. д-р Крум Бъчваров